

הרב זכרי' האלצער

מכון על הראשונים

ד"ר ישיבת מקור ברוך, פאסייעק יצ"ו

ותהר אותיות תורה - לומדים תורה ט' חדשים

בחלק ראשון ממאמרנו^א הבאנו מדברי הראשונים כמלאכים אודות "ותהר אותיות תורה" להוכיח אם גם נשים ובני נח לומדים תורה במעי אמם, וכתבנו אודות השקע מתחת לאף. דרך לימודי בספרי חסידי אשכנז מצאתי הבנה וביאור מחודש בענין "ותהר אותיות תורה", שיש בה נפקא מינה להלכת, ועל דרך המחשבה נותן לנו הבנה מחודשת בפסח ופסח שני, ואגב גררא מצאנו ביאור לאגדה במס' תענית. אכתוב הענין בקיצור נמרץ, ושוב אביא מה שיש באמתחתי, ולבסוף נבאר הענין.

במס' תענית (לא.) למדנו: "מחמשה עשר באב ואילך... מכאן ואילך דמוסיף יוסיף ודלא מוסיף יאסף" (רש"י שם: "מכאן ואילך - מחמשה עשר באב ואילך, דמוסיף לילות על הימים לעסוק בתורה יוסיף חיים על חייו: דלא יוסיף - לעסוק בתורה בלילות"). מבואר בגמרא שמת"ו באב יש להוסיף וללמוד תורה גם בלילות, אבל לא מבואר עד איזה זמן יש להמשיך ללמוד תורה גם בלילות, והראשונים והאחרונים נחלקו בה (יש סוברים עד פסח, יש סוברים עד ט"ו באייר, יש סוברים עד שבועות).^ב באו חסידי אשכנז ואמרו: "ותהר אותיות תורה" פירושו שיש ט' חדשים בשנה שבני אדם לומדים תורה ביום ובלילה (ולא רק ביום), דומה לעובר במעי אמו הלומד תורה לט' חדשים, אם כן יש ללמוד תורה אף בלילות במשך ט' חדשים וזמן ההתחלה הוא בט"ו באב. הדברים אומרים פרשני, אבל קודם כל יש להביא מדבריהם:

בפי' המיוחס להרוקח פרשת בראשית (עמ' צ, בשם: לקט): "ותהר - יש בו אותיות תורה מלמד שיש להגות יומם ולילה ט' חדשים בשנה כנגד ט' חדשי העיבור, וזהו מט"ו באב עד ט"ו באייר. וזכר לדבר (לפרשה) [נדצ"ל: בפרשה] ויהי בשלח (ויהי אם שמוע תשמע)^ג [נדצ"ל: ויאמר אם שמוע תשמע לקול ה' אלקיך וגו'] והאזנת למצותיו וגו', אחריה^ד בחמשה עשר יום לחדש השיני".

אוצר החכמה
13676

א. נתפרסם בקובץ עץ חיים חוברת לה (ניסן תשפ"א) עמ' תקלד-תקמב.

ב. דבריהם יובאו בחלק ג של המאמר בעז"ה.

ג. הדגשתי זה לפי שנראה להלן שהחידוש הוא הלילה

ד. נדצ"ל: ויהי, אמנם הוא מלשון הכתוב בפרשת כי תבא (דברים כח א). אבל בפרשת בשלח (טו כו) איתא: ויאמר אם שמוע וגו'.

ה. ר"ל בסמוך אחריו (יש פסוק בינתיים). ובספר השם (שהבאתי להלן) כתב: "לכך סמך".

אוצר החכמה
13676

וברבינו אפרים (פרשת תולדות עמ' פד. והובא בנחל קדומים בשם ר' אפרים כגרסא זו): "ותהר אותיות תורה, אמרו בעלי הסוד כמנין לילות שלומדין בהם תורה כך ימי הריון של אשה, מט"ו באב ועד ט"ו באייר, וסי' ז' ר' ע' יעבדנו (תהלים כב לא), כי ט' חדשים עיבור הם ר"ע ימים, והו' הם ז' ימי מילה, ואז יעבדנו במצוה".

ובקצור ברבינו אפרים (של מהדורת גד): "ותהר אותיות תורה, בהפך האותיות, אמרו בעלי הסוד כמה לילות שלומדים תורה, שהם מחמשה עשר באב עד חמשה עשר באייר, וכן הם ימי הריון של אשה".

ובפרושי רבנו חיים פלטיאל (לך, עמ' לט): "וכפר' זו כל אל"ף בי"ת כתובה רק הט' שיש להיוהר מט' מדות ... ונגד ט' חדשים שחייב אדם ללמוד תורה יומם ולילה מט"ו באב עד ט"ו באייר כמניין הריון, והיינו ותהר אותיות תורה".¹

"הוספה" בספר פענח רזא

כאן המקום להעיר על דבר מעניין בספר פענח רזא. הספר 'פענח רזא' יצא לאור לראשונה ע"י רבי יצחק בר' שמשון כ"ץ חתן מהר"ל מפראג בשנת שס"ו (1606) על פי כמה כתבי יד עם הוספות של העורך. הוספותיו של העורך ניתנו בסוגריים כזה ( ) כדי שיהיו מובנים לכל שהם הוספותיו (ובמהדורת מכון תורת הראשונים, תשנ"ח, הדפיסו הוספותיו באותיות קטנות). אמנם, משום שמצאנו לשונות הנ"ל בראשונים, לא רחוק בעיני שה"הוספה" שנמצא בפענח רזא (שניתן בסוגריים מאת חתנו של המהר"ל) הוא ממה שמצא באיזה כתב יד של הפענח רזא [ואם הוא אכן הוספת חתן המהר"ל, עדיין אני אומר שהוא הוספה שהעתיק מאיזה ראשון, ולא חידוש של עצמו]. וזהו לשון ה"הוספה" בפענח רזא פרשת תולדות":

"ותה"ר אותיות תורה" אמרו בעלי הסוד כמנין לילות שלומדים תורה בשנה הן ימי הריון, מן ט"ו באב עד ט"ו באייר".

ו. (ר"ל זרע יעבדנו יסופר, שנדרש בסנהדרין (ק): על בן שנימול). ודרש זה האחרון של רע"ז ימים זר"ע יעבדנו נמצא גם בפענח רזא ריש תזריע (עה"פ וכוים השמיני), ראה בסמוך. והדרש של זר"ע ימים נמצא גם בסדור רוקח (ברכות המילה, עמ' תשכו) והוסיף: "...אשה יולדת או לרעא או לרעב או לרעג ימים... כנגד הריון תיבות מן ויבן ה' אלקים את הצלע עד בנים (כלומר בעצב תלדי בנים), לפי שהאדם נברא כנגד העולם, ונקרא עולם קטן... והעולם נברא בהריון תיבות במזמור עוטה אור כשלמה..." אבל שם לא נזכר אודות הימים של לימוד תורה.

ז. והגימט' של תורה מובא המון פעמים בספרי חסידי אשכנז, אבל לעינים אחרים, לדוגמא ראה ספר חסידים (מהדורת מקיצי נרדמים, עמ' 6): "לפיכך יתחנן אדם על עצמו ועל זרעו ועל זרעו בכל יום להקב"ה לזווג בזיווג יראת שמים עם תורה וגמילות חסדים, כי על שלשתן נאמר והחוט המשולש לא במהרה ינתק, כי שלש תיבות שוות בגימטריא, ירא"ת, תורה, גמילות חסדים. ששקולין ירא"ת כתורה, וגמילות חסדים כתורה". וראה פי' הרוקח לקהלת עמ' רכב: "את – לרבות תלמיד"י חכמים, בגימט' תירא" וראה פי' הרוקח פרשת תולדות עמ' קצו: "בגימט' תורה, וכן יראת..." וכמובן גם הגימט' של ותה"ר שייך להגימט' של ירא"ת שמים.

ח. בפענח רזא (מכון תורת הראשונים, תשנ"ח) הוא נדפס על פרק כה פסוק יט. אמנם בהערות לפירושי ר' חיים פלטיאל (עמ' 39) ציין לפענח רזא לבראשית כה בא.

הרי הוא אותו לשון שמצאנו בראשונים. ולהעיר, שגם סוף לשונו של רבינו אפרים (הג"ל) נמצא בפענח רזא בפרשת תזריע (פס' ג, עמ' שס. רק בקצת שינוי לשון): "וביום השמיני ימול וגו'. הרי רע"ז ימים משעה שנקלט עד יום המילה כמנין זרע, והוא שאמר דוד זרע יעבדנו".

עוד בענין 'ותהר' אותיות 'תורה'

נחזור להג"ל. מה שהבאתי למעלה מהרוקח על התורה בשם "לקט". הקריתי עליה יותר במילואו בספר השם (ספרי רבינו בעל הרוקח, עמ' כח): "ותהר הם אותיות תורה, וג' תקופות אשה הרה, וג' תקופות חייב ללמוד יום ולילה. לכך סמך (שמות טו כה) ושמרת כל חקיו, בחמשה עשר יום (בחדש) [צ"ל: לחדש] השני. וכתוב ותשכח תורת אלהיך אשכח בניך גם אני, וכתוב צור ילדך תשי ותשכח אל מחוללך ... לפיכך מ' יום לתורה ומ' ליצירת הוולד, כמנין ולד. ומ' שבתות מעת שנתעברה האשה עד שנימול לח' ימים לזכר, וטמאה ז' ימים ול"ג לטהרה, וכן לתורה ... לכך ושנתם לבניך ולא לבנותיך".⁵

ובדומה לה ראיתי גם בספר סודי רז"י (חלק א. בתוך: ספרי רבינו בעל הרוקח, עמ' כז): "ובשנה ד' תקופות וחייב אדם ללמוד ג' תקופות ביום ובלילה מט"ו באב עד ט"ו באייר, לכך סמוך והאזנת למצותיו ושמרת כל חוקיו לחמשה עשר יום לחדש השני, וסמך לו מן, שאם ילמוד יומין לו הקב"ה כל צרכיו. והולד מכוסה בבטן אמו ג' חלקי שנה ... בט' חדשים תש"י ריבוא ות"ם חלקים מתתר"ף לשעה זהו צור ילדך תש"י, וכתוב ותשכח תורת אלקיך אשכח בניך גם אני".⁶

ובספר חכמת הנפש של הרוקח (בתוך: ספרי הר"א מגרמיזא, ח"ב, עמ' עט): "ולעובר שבמע"י אמו אין תנומה ושינה, לכך ותה"ר אותיות תורה, כי ט' חדשים מן ט"ו באב עד ט"ו באייר חייב אדם ללמוד ביום ובלילה כעובר במעי אמו שאין לו שינה ותנומה".

וע' לשון הרוקח בספר תגין (נדפס ע"י הרב יעקב בסר, תש"ע. עמ' שצג): "ולמה בבקר מבקשים על התורה 'ותן בלבנו להבין', ובערב אין מבקשין? לפי שפעמים יש שאינו חייב ללמוד בלילה, מט"ו שבאייר עד ט"ו שבאב".

5. וראיתי שכתב רמז זה של ותה"ר אותיות תורה בספר השם עמ' צ: "תורה ותה"ר הריקן ט' חדשים ואחר כך נולד הולד, הרי ט' חדשים מכוסה...". וע' מה שאביא להלן שהרוקח כתב כזה עוד פעם בספר השם.

6. מבואר בדברי הרוקח רמז נאה ללימוד התורה מסמיכות הפסוקים, לפעמים משמע שהלימוד הוא מסוף הפסוק "ויאמר אם-שמוע תשמע לקול ה' אלקיך והישר בעיניו תעשה והאזנת למצותיו ושמרת כל חקיו", אכן מפ"י הרוקח על התורה (לבראשית עמ' צ) שהבאנו בתחילה אפשר שהלימוד הוא אף מהלשון "אם שמוע תשמע לקול ה' אלקיך".

יא. בענין של הבנים, ראה להלן.

וע"ע בספר תגין (עמ' תנד): "כי ט' חדשים אשה מעוברת, כשנכנסת בי' נולד. ופעמים נולד לו'... ולמה י' אשה יולדת לט' חדשים, כי 'תורה' להיפך 'ותהר', ט' חדשים (מתשעה) [נדצ"ל: מט"ו] באב לתקופה עד ט"ו באייר של חמה. וכן האדם חייב ללמוד אף בלילה. כנגדם, ט' חדשים האשה הרה, כנגד בן ט' שנים ויום אחד מזריע".

ובפירושו הרוקח (בשלח, עמ' פז): "בט"ו לחדש השני - סמך 'תשמע לקול ה' אלהיך והאזנת למצותיו', לומר מט"ו באב לחמה עד ט"ו באייר של חמה יהגה יומם ולילה. ומודיענו חררה שהוציאו ישראל ממצרים אכלו ל"א יום שהן ס"א סעודות...".

ומלשון הנ"ל (בספר חכמת הנפש) "אין תנומה ושינה" משמע שכל ט' חדשים העובר לומר. וכן משמע קצת מדברי הרוקח בספר תגין (עמ' שצט), שכל ימי העיבור התינוק רואה מסוף העולם עד סופו ויש גר למעלה מראשו (אמנם לא ברור שזהו סימן שלומד תורה גם כן), וז"ל: "...לומר, מאור על הולד עד ט' חדשים, שנ' 'בהילו נרו עלי ראשי', ורואה בו מסוף העולם ועד סופו".

ולדלן שם (עמ' תז): "אור נגה בגימטריא הריון. בהילו נרו עלי ראשי כל ימי הריון, שהולד במעי אמו צופה מסוף העולם ועד סופו". (אמנם ע"ע שם עמ' תב: "יהי אור זו תורה ... ועתיד הקב"ה שישם אותו אור על ראש הצדיקים שנ' שמחת עולם על ראשם, וכתוב ואור צדיקים ישמת, בהילו נרו עלי ראשי").

באור הלשון "תקבריה אמה" במס' תענית ע"פ הנ"ל

בסוף מסכת תענית י' שנינו: "רבי אליעזר הגדול אומר מט"ו באב ואילך תשש כחה של חמה ... מכאן ואילך דמוסיף יוסיף שאינו מוסיף יסיף. מאי יסיף, תני רב יוסף, תקבריה אמה". והלשון "תקבריה אמה" צריך ביאור, למה נקט דוקא שאמו יקברה. האם רק האם מצווה על קבורת בנה ועוד, האם האם מצווה על לימוד תורה לבנה בכלל?

אוצר החכמה
13676

אוצר החכמה
13676

יב. קושיות כאלה בלשון "ולמה" מצאנו הרבה בחכמי אשכנז.

יג. כנדצ"ל, אף שלהלן בעז"ה נביא אחרים (ובראשם מהר"י אלנקאה ב'מנורת המאור') שסוברים שזמן הלימוד בלילה מתחיל בט' באב.

יד. לא, ובמס' ב"ב קבא, וע"ש שינויי גרסאות.

פז. יש שפירשו שהכוונה על מי שעדיין קטן, אבל עדיין צ"ב (הרי החיוב על האב ללמד את בנו, כדאיתא בקדושין כט, ורמב"ם הלכות תלמוד תורה פרק א הלכה א). ועוד, וכי קטן נענש כל כך על שלא הוסיף לילות על ימים בלימוד תורה, אתמהה. ואף שאולי יש לומר שמצאנו ברש"י על הפסוק "ולמדתם אתם את בניכם..." (דברים יא יט): "מכאן אמרו, כשהתינוק מתחיל לדבר אביו מסיח עמו בלשון הקדש ומלמדו תורה, ואם לא עשה כן הרי הוא כאלו קוברו, שנאמר 'ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם, למען ירבו ימיכם וימי בניכם', אם עשיתם כן ירבו, ואם לאו לא ירבו, שדברי תורה נדרשין מכלל לאו הן, ומכלל הן לאו". ומשמע שיש חס ושלום עונש על בן קטן לפי שלא למד תורה. ב' תשובות בדבר, א' בפשטות הכוונה שאם אתה תלמד את בנך תורה בקטנותו אז יאריך ימים גם בוקנותו (ואל יקצר ימיו כשיגדל), לא שהבן ימות בקטנותו, ח"ו. ושנית, אף אם אדם ירצה

אמנם אם נפרש שהתינוק לומד יומם ולילה כל ט' חדשים במעי אמו, אז דברי חז"ל הם מתוקים מדבש. לפי שכשהיה האיש בתוך מעי אמו הוא למד יומם ולילה לט' חדשים, ואם יצא לאויר העולם ולא ימשיך ללמוד יומם ולילה ט' חדשים בשנה, הלא ראוי לומר שאמו (שבתוך מעיה למד ט' חדשים יומם ולילה) יקברנו. וברומה לזה מובא בשם הגר"א על מאמר אחר¹.

אמנם מדברי הרוקח ב'ספר השם' (עמ' קצב) נראה שביאר באופן שונה: "ותה"ר להפך" תורה, כן מט"ו באב של חמה עד ט"ו באייר של חמה חייב אדם לעסוק בתורה יומם ולילה והם ט' חדשים, ותשכח תורת אלהיך אשכח בניך גם אני (הושע ד ו), אם לא תעסוק בתורה יום ולילה ט' חדשים, אשכח בניך הנולדים לט' חדשים, לכך ביענך ה' ביום צרה נעלם ט' ואומרים אחריו ודברי אשר שמתי בפיך".

ואף שלא הזכיר הגמ' בתענית, נראה פשוט שכוונתו לפרשה, אלא שהוא פירש הכוונה על בני אותו האיש (מדה כנגד מדה, כנראה). והרוקח כבר כתב מעין אותו לשון לעיל בספר השם (עמ' כח), כמו שהבאתי למעלה.

וכן נראה מדברי הספר חסידים (סי' תקסה): "וכן להגות בתורה ג' תקופות מט"ו באב של חמה עד ט"ו באייר של חמה וזהו שנאמר ותקופתו על קצותם כלומר חסר תקופת ימים והשאר צריך לעסוק יומם ולילה. אם לומד כל היום בתמוז אינו מחויב ללמוד בלילה כי יום ארוך הוא. ולכך אותיות של "תורה" "ותהר", וכתוב (הושע ד ו) ותשכח תורת אלהיך אשכח בניך גם אני, ושכלתים (שם ט יב), מכבטן ומהריון (שם שם יא)".

וכנראה על פי דברי הספר חסידים הם דברי היעב"ץ בסידורו (ט"ו באב, שהבאנו להלן), שסיים: "ואמרו כי זה סוד ותשכח תורת אלהיך אשכח בניך (הושע ד ו) שהגורע עונת התורה אינו נפקד בבנים", שלכא' כך הבין סוף לשון הספר חסידים. ולדבריו עולה שכוונת הגמ' "תקבריה אמה" הכוונה שאינו זוכה להוליד (אבל גם סובל הכוונה שהבנים ימותו, רח"ל).

העולם מתחדש בכל שנה

ראינו שהעובר במעי אמו אין לו תנומה ט' חדשים, וכנגדם אנו לומדים תורה ט' חדשים, ומתחילים בט"ו באב. וצריכים להבין למה חשבו הראשונים לדמות לימוד

לומר שהכוונה שהבן ימות בקטנותו (חס ושלום) הרי מבואר מלשונות רש"י (שהרגשתי למעלה) שהעונש כאן על האב, וכאלו אביו קברו, ואין טענה על האם.

פו. ומעין זה כתב בסוף ספר "מעלות התורה" בשם אחיו הגר"א לפרש מה שאמרו בגמרא (אולי כך היה גרסתו בירושלמי) כל הלומד תורה ואינו מקיימה נוח לו שנהפכה שליתו על פניו: "ואמר אחי הגאון ז"ל, שהוא על פי מה דאיתא כשהתינוק במעי אמו מלמדין אותו כל התורה, כיון שיצא לאויר העולם בא מלאך וסטרו וכו'. ולכא' צ"ע, מה תועלת יש במה שמלמדים אותו ואח"כ משכחין אותו, והוי כלא למד כלל. ונראה ע"פ מה שאמר האלשיך הקדוש ...", ע"ש.

יו. ר"ל בהיפוך אותיות, ולא דוקא להיפך